

ЖАНРОЛОГІЯ

УДК 821.161.2Іздрик7Воц.07

Ніна Козачук

РОМАН „ВОЩЕК” Ю. ІЗДРИКА: ПОСТМОДЕРНИЙ ЧИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ?

Розглядається роман „Воцек” Ю. Іздрика як зразок постмодерної та інтелектуальної прози. Відповідно до цього визначаються характерні ознаки творчого стилю. Водночас простежується вплив на письменника української інтелектуальної прози попереднього періоду.

Ключові слова: інтелектуальна проза, герой-ідея, образи-символи, інтертекстуальність, ремінісценція.

Проблема інтелектуальної прози важлива й малодосліджена, особливо це стосується періоду 1980-90-х рр. Водночас твори українських письменників цього періоду звично відносять до прози постмодерної. Саме в такому руслі визначають найчастіше творчість Ю. Іздрика, наприклад, М. Павлишин [2], Л. Стефановська [2], Л. Лавринович [4]. Проте С. Павличко розглядає роман як інтелектуальний твір, вписуючи його в контекст світової літератури [2].

Метою нашого дослідження є розгляд роману Ю. Іздрика „Воцек” у контексті української інтелектуальної прози 1960-80-х рр., а також визначення приналежності його до інтелектуальної й постмодерної прози, що дозволить з’ясувати ряд характерних ознак творчого стилю письменника.

Одна з головних рис постмодерної літератури – використання творів попередників як „будівельного матеріалу”. Причому Ю. Іздрик найчастіше використовує елементи та сюжети української інтелектуальної прози 1960-80-х рр.

У постмодерній прозі Ю. Іздрика інтертекстуальність займає особливе місце, що в основному розтлумачено в коментарях В. Єшкілева [2, с. 151-183]. Проте дослідник оминув значний вплив на письменника роману Ю. Щербака „Бар’єр несумісності”. Так розділ „Канон апології”, на нашу думку, слід розглядати як ремінісценцію до „Нового канону” Ю. Щербака. При цьому Ю. Іздрик наслідує не лише форму викладу, а й манеру письма, що нагадує біблійну оповідь.

в Ю. Щербака	в Ю. Іздрика
„... гадка про неминучий кінець жахає сучасну людину, котру наука вже давно позбавила будь-яких ілюзій щодо потойбічного існування. Ми боїмося темряви, небуття, пустки,	„Страху проси, серце моє. Страх зробить тебе живим і позбавить страху життя” [2, с. 67].

вічного холоду й ентропії...”
[6, с. 31].

“І я кажу вам: якщо ви, діти землі, не зрозумієте, що медицина – це безпристрасна, холодна наука, наука така сама, як фізика, хімія, математика, наука, що повинна в першу чергу опиратись на факти, на формули, на числа, а не на почуття чи емоції, то ви програєте битву за безсмертя” [6, с. 34].

„(...) гадка про неминучий кінець жахає сучасну людину, котру наука вже давно позбавила будь-яких ілюзій щодо потойбічного існування” [6, с. 31].

„Думайте про смерть – і ви станете безсмертними, кажу вам я” [6, с. 33].

„Не проси знання, не проси любові, не проси смерті. Чуєш, жабко, страху проси!

І дам тобі.

І воздасться мені” [2, с. 66].

„Не вимолуй ні віри, ні покути, бо сенсу тих слів не розумієш, і тільки страх, знайомий тобі від народження, означає все” [2, с. 66].

„Війна триває споконвіку і буде аж до скону віку, себто вічно. Кожної миті вмирає двоє людей – одне від старості і хвороб, а друге від ран, тому ланцюг смертей є неперервним” [6, с. 66].

Як бачимо, Ю. Іздрик настільки захопився мотивами з „Бар’єру несумісності”, що окремі фрази можна читати як продовження думок Ю. Щербака, причому в обох текстах медична основа переходить у площину психологічну.

Ремінісценцією можна вважати запозичення героїв і їх подібність. Так, коханка Воццека (А.), як і дівчина Костюка (Валентина), – успішна, впевнена в собі журналістка. Обидві героїні показані після розірвання стосунків з попередніми чоловіками (Владиславом Гармашем, Мохоєм), а пізніше – з головними героями.

Запозичує Ю. Іздрик від Ю. Щербака часте використання визначень. Наприклад, у Ю. Щербака: „Кохання – це спроба інтенсивного обміну духовно-сексуальною інформацією” [6, с. 222], „Кохання – це віковична спроба людини подолати той бар’єр, яким люди відгороджені одне від одного” [6, с. 222], „Молодь – це чесне, чутливе дзеркало, приставлене до обличчя нашого світу” [6, с. 245]. В Ю. Іздрика читаємо: „Мудак – він різний, але завжди мудак” [2, с. 78], „Мудак – людина принципів, у котрі він свято вірить, що дотримується” [2, с. 81]. Якщо в Ю. Щербака ці визначення благородні, високі, то в Ю. Іздрика – принизливі, саркастичні. Поряд із цим у Ю. Щербака використовуються іронічні визначення – інструкції Рязанцева, що підкреслюють уміння героя передбачати буквально все:

„Пожежа – горіння предметів, що не призначені для горіння.

Дерево – спеціальний будівельний матеріал у вигляді рослини, що складається з коріння, стовбура, гілля й особливих хлорофільних утворень, за допомогою яких відбувається процес дихання” [6, с. 62].

Такі визначення показують іронічне ставлення автора до героя. Подібні пафосні дефініції подаються в „Новому каноні”, наприклад: „Експеримент – бог, котрому поклоняємось ми, могутній деміург, котрий створив людину й суспільство” [6, с. 99]. Ю. Іздрік також вдається до використання подібних визначень: „Кіт – це тільки теплий рухливий материк для бліх” [2, с. 141], „буханець хліба – втілення найвищої архітектонічної доцільності для урбанізованих єгипетських мурашок” [2, с. 141], „А моя кохана – лише сукупність мікрофлори” [2, с. 141]. У Ю. Іздріка такі іронічні тлумачення тільки ілюструють звужений песимістичний світ розчарованого героя. В обох випадках такі захоплення творити визначення приносять героям задоволення й насолоду, дають змогу відсторонитися від власних проблем зі здоров’ям, а також підкреслюють таку рису характеру, як самозакоханість.

Слідом за Ю. Щербаким Ю. Іздрік використовує в тесті перелік видатних осіб, але в першому випадку йдеться про світових класиків („Серед хворих лікаря Грубі були Гейне, Жорж Занд, Олександр Дюма, Альфонс Доде, Шопен, Ліст і багато інших славнозвісних осіб” [2, с. 35]), в другому – українських сучасних письменників, причому окремі прізвища автор спеціально переінакшує („Відходить літературна братія – Камідян, Бракне, Ірпінець, Андрусак, Бригинець, Малкович, Іздрік, Забужко, Лишега, Римарук, Герасим’юк, Лугосад, Ципердюки (Іван і Діма), Процюк, комбатант Довгий, Фішбейн, Либонь, Авжеж і Позаяк” [2, с. 81]), як зазначає В. Костюк „у „Воццеку” сучасні українські автори... не тільки використовуються у вигляді цитат..., але й блукають наванманя текстом” [3, с. 81].

Ремінісценцією до твору Ю. Щербака можна вважати стиль викладу за пунктами окремих моментів у тексті Ю. Іздріка. Наприклад, у „Бар’єрі несумісності” – три типи програм поведінки людини [6, с. 102-103], у „Воццеку” – нові моменти в житті героя [2, с. 140], пункти, за якими визначаються мудаки й мудачки [2, с. 80-81]. Ремінісценцією є також „Лекція про мудаків” Тоя („Воццек”), що відштовхується від класифікації людей на п’ять категорій за розумовими здібностями Б. Голуба („Бар’єр несумісності”). В обох випадках тут простежується зверхність героїв і бажання піднести себе над посередностями.

Розділ „Прихід героїв” у романі „Воццек” можна розглядати як ремінісценцію на твір „Катастрофа” В. Дрозда, де письменник „оголошує” всіх дійових осіб: „Ось вони – Дзядзько, Хаблак, Гужва, Молохва, Пріська, друкарка, Уля, – вони вже побачили, стежать за ним, зараз він привітається, антракт скінчиться, третій дзвінок, час на сцену” [1, с. 256]. Ю. Іздрік у згаданому розділі знайомить із героями по черзі, даючи їм коротку характеристику, наприклад: „Приходить Оллі (Найджел). Він закохано дивиться ясними очима, і якщо на його погляд не відповісти, починає страждати. Ще по дорозі до дверей він встигає настраждати так багато, що у мене пробуджується сумління. Намагаюся

не ображати його, але варто подати хоч невеличку надію, як Оллі (Найджел) розцвітає невимовною посмішкою. Він просто сяє. Третій верхній зуб справа у нього теж гнилий” [2, с. 58-59].

Ремінісценцією до „Катастрофи” В. Дрозда можна вважати авторський опис-гру Воццека, оскільки саме так, заграючи й радячись із читачем, описує Івана Кириловича його колега Гужва. Обидва письменники при цьому послуговуються термінами з театрального мистецтва.

у В. Дрозда	в Ю. Іздрика
<p>„Я думав про актора, який весь вечір живе тільки для глядача. І ось вистава закінчується. Глядачі роз’їжджаються по домівках, актор лишається в порожній залі – будь-яке лицедійство втрачає смисл, час нарешті стати самим собою” [1, с. 280].</p> <p>„Розщедрився я на авторські слова, довго моя імпровізована сцена порожня” [1, с. 212].</p>	<p>„Ну от, а тепер, коли розсунуть все, включно з фіранками, потрібно щось із цим робити. З собою. З пам’яттю про А. І з Воццеком” [2, с. 106].</p> <p>„(...) і вже нарешті вся щойно згадана театральність проявиться якнайповніше, матеріалізується і дасть відчуття себе сповна (...), а кругла сцена повертається (сценографія цілком умовна – на круглій сцені лиш канапа) і з-за лаштунків висунеться бутафорський фанерний корабель...” [2, с. 56].</p>

Фактично депресивний стан Гужви, що очікує швидкої смерті, подібний до психічного захворювання Воццека, тобто в цьому випадку теж можна говорити про ремінісценцію, запозичення образів.

Можемо констатувати, що герой Ю. Іздрика має спільні риси з героями Вал. Шевчука. Наприклад, нервують Воццека, як і багатьох героїв Вал. Шевчука, сусіди, діти, собаки, машини. Але якщо Вал. Шевчук описує це одним реченням-штрихом – „... немає ні псів, ні „рибйонків”, немає машин” [5, с. 158], то Ю. Іздрик детально описує „ворогів” героя [2, с. 106]. Але якщо у Вал. Шевчука, як і в інших майстрів інтелектуальної прози (Ю. Щербака, В. Тарнавського, Б. Бойчука та ін.), головний герой роману – самотник, інтелектуал, виразник авторської концепції, ідеї, то Воццека важко назвати інтелектуалом. Що ж до самотності – то підсвідомо він прагне цього. Як персонаж-ідея він виписаний штрихпунктирно. Автор подає кілька скупих фактів – про дружину, коханку, рід занять героя – і останній притулок – божевільня. Більше уваги приділено душевному стану героя, що зображено як прямо (думки), так і опосередковано (через сни). Але змалювання психологічного стану не є основною метою письменника, тому не можна віднести цей твір до психологічної прози. Такий герой

зображується не задля звинувачення чи виправдання злочину (замкнув дружину і сина в підвалі на 333 дні), тому це не роман-виховання. Це спроба показати людську безвихідь, замкнутість світу, розчарування життям, екзистенціальну порожнечу. Це герой, якого має зрозуміти й „домислити” читач.

На відміну від більшості творців інтелектуальної прози, Ю. Іздрик обмежується дуже вузьким колом символів. Наприклад, використовує образ ланцюга: „Кожної миті вмирає по двоє людей – одне від старості і хвороб, а друге від ран, тому ланцюг смертей є неперервним” [2, с. 66]. Крім того, вживає ще такі символи, як велика вода, страх, колір старих фотографій. Фактично всі вони взаємопов’язані. Герой боїться великої води, а його життя вицвіле, безбарвне, як старі фотознімки. Таке уникання символів компенсується частими „потокми свідомості”, порушеннями правил написання слів, що потребують пильної уваги читача.

У „Воццеку”, як і в багатьох українських інтелектуальних творах, важко провести межу між реальним та ірреальним, раціональним та ірраціональним. М. Павлишин зазначає, що твір „радує нас впізнаваністю зображуваного в ньому світу” [2, с. 16]. Переживання героя відповідають реальному, пережитим не однією людиною. У цьому сенсі можна говорити про типовість образу Воццека. Але елемент сумніву в реальності подій з’являється в читача через гру автора з називанням головного героя (Воцек-Той-я-ти-він), а також його дівчини А. (стосовно якої в кінці твору подається цілий ряд можливих імен, окрім з яких є загальними назвами). Піддається сумніву реальність образу головного героя через протиставлення його інертного життя до бурхливого життя коханки, що досягає успіхів у кар’єрі журналістки, покинувши Воццека. У порівнянні з нею світ Воццека вузький і безмістовний, а часом ірреальний, адже важко провести межу між роздумами героя, його фантазіями і снами, відтворенням яких захопився автор.

У романі „Воцек” Ю. Іздрик особливу увагу звертає на категорію часу. Він чітко регламентує період кохання Воццека й А. – 52 дні і 51 ніч, показує, що проминув рік між першим коханням А. і стосунками з Воццеком. Водночас невідомим залишається час перебування головного героя в божевільні, що підкреслено відкритим фіналом твору.

Окрім того, використовує письменник мовні експерименти, що є характерною ознакою постмодерної прози. Наприклад: „... як відрізнути ти від я а я від ти якяк-небудь оберетгися якільки загроза втрати я повстане якза гроза смерті яко ї які вартосподі вати сяти сподіваєшся як порятунку якякяк трунку неземного але якось так трапляється шояк тільки ти побачишяк вінна ближається тоне знаеш вчинити як” [2, с. 44], інколи автор змінює тільки правопис окремих словосполучень: „щоки якої-небудь-дівулі”, „плакат за-кращого-мера”, „напис проїзд-без-талона-карається-штрафом” [2, с. 45], „прихильник чогось-такого-оригінального” [2, с. 81]. Подібно використовує автор гру з іменем коханої дівчини Воццека, яку приховував протягом усього твору: „Вже і

вечір, і час прощатися й з тобою, Алкестідо, антигоно, Аріадно, астеніє, Анно Перенно, апатіє, Анабель, алісо, Ауреліє, абераціє, Аляско мила, антуанетто, Аналогіє, астрологіє, Анеміє, люба алергіє, Амаліє Неборака, андромахо, Автономіє, ассиріє, Алгебро, анастасіє, Анестезіє, атрофіє, Амазонко, атмосферо, Азбуко моя” [2, с. 147]. У цьому переліку змішуються загальні і власні назви, при чому їх написання часто не збігається з правописом.

Як бачимо, роман „Воццек” написаний під значним впливом на автора не лише європейської, але й української літератури, особливо інтелектуальної прози 1960-90-х рр., зокрема Ю. Щербака, В. Дрозда, Вал. Шевчука, що проявляється в запозиченні манери письма, героїв, їх характерів. Із цього погляду романи Ю. Іздрика, як і творчість Г. Пагутяк, слід розглядати як постмодерну прозу, що проявляється у широкому використанні інтертекстуальності, мовних експериментів. З іншого боку, можна говорити також про приналежність роману „Воццек” до інтелектуальної прози, оскільки твір концептуальний, використано образ героя-ідеї, символіку. Отже, роман „Воццек” Ю. Іздрика слід розглядати одночасно як інтелектуальний і постмодерний.

1. *Дрозд В.* Вибрані твори: У 2 т. – К.: Рад. письменник, 1989. – Т. 1: Оповідання. Романи. – 462 с.
2. *Іздрик.* Воццек & воццекургія. – Львів: Кальварія, 2002. – 204 с.
3. *Костюк В.* Фрагмент і пастиш // Критика. – 1998. – №2. – С. 34-39.
4. *Лавринович Л.* Сучасний український постмодернізм – напрям? стиль? метод? // Слово і час. – 2001. – №1. – С. 39-46.
5. *Шевчук В.* Жінка-змія. – Львів: Класика, 1998. – 176 с.
6. *Щербак Ю.* Знаки: Роман. Оповідання. – К.: Дніпро, 1984. – 591 с.

Summary

The focus of the article is the novel ‘Vozzek’ by Yu. Izdryk as a example of post-modern and intellectual prose. With this in view, the peculiar features of both types of prose are defined, together with the influence they used to have on a Ukrainian writer who worked in the line.

Key words: intellectual prose, hero-concept, symbolic images, intertextuality, reminiscence.

Стаття надійшла до редколегії 10.09.2007